

Acta
Universitatis
Danubius

COMMUNICATIO

Aspects Regarding the Distinctive Features of Clothing Terms at the Level of Meaning of Idiomatic Expressions

Cipriana Andronic-Bâclea¹

Abstract: In expressing their vision of the world, people relate to the real, i.e. concrete domains of existence. The surrounding world, which includes beings, objects or observable phenomena, becomes a reference point in the formulation of judgments that are general in nature. Clothing plays a major role in people's lives, along with food and shelter, and has both a practical function, as it provides protection for the body, and an aesthetic function, providing clues about the social and material status of the individual, through the quantity and quality of the clothing items owned. Each piece of clothing is individualized through a series of features that contribute to the realization of meaning in idiomatic expressions or achieve the semantic differentiation in the case of synonymous series.

Keywords: connotation; metaphorization; phraseological meaning; semantic features; meaning

¹ PhD student, School of Doctoral Studies, "Vasile Alecsandri" University of Bacău, Romania; Address: 157 Calea Mărășești, Bacău, 600115, Romania; Corresponding author: cipriana.baclea@yahoo.com.

Copyright: © 2024 by the authors.
Open access publication under the terms and conditions of the
Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY NC) license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Aspecte privind trăsăturile distinctive ale termenilor vestimentari la nivelul semnificației expresiilor idiomatice

1. Preliminarii

Expresiile idiomatice, indiferent de gradul lor de figurativitate, se caracterizează prin capacitatea de a exprima concepte și situații care au caracter general. Luând ca punct de reper momentul apariției și modul de funcționare, Stelian Dumistrăcel consideră că există două categorii de expresii idiomatice, numite „imaginare (termeni ai unor comparații ireale)”, care au luat naștere ca acte de creație lingvistică dominate de afect și de fantezie, și expresii „coppii ale realității” (Dumistrăcel, 2011, p. 106), aflate în directă legătură cu viața colectivității, ilustrând tradiții, relații în comunitate, ritualuri și practici din viața domestică sau activități profesionale. Acestea din urmă, la origine formule tehnice, și-au extins aria de utilizare și au dobândit valoare stilistică, mai ales în situațiile în care realitatea care a stat la baza constituirii lor s-a transformat în timp. Valoarea expresivă este rezultatul trecerii din planul denominației în cel al conotației și se realizează în baza trăsăturilor distinctive ale termenilor. Constituirea expresiei idiomatice ca unitate purtătoare de sens este posibilă atunci când cel puțin o trăsătură distinctivă a termenului inițial este relevantă în procesul semnificării și conduce atât la generalizarea unei situații, cât și la identificarea unui sens nou, apropiat sau îndepărtat de sensul elementelor constitutive. Sensul frazeologic al unei expresii idiomatice este unul global, diferit de sensul lexical al elementelor componente, iar cel literal ia naștere din îmbinarea sensurilor lexicale ale elementelor componente, care se supun regulilor gramaticale (Burger, 2007, p. 90).

Constituirea sensului frazeologic este posibilă grație procesului de substituie care presupune „cel puțin două reprezentări mentale: una a obiectului desemnat, iar a doua a obiectului care servește la desemnare. Împreună, cele două reprezentări alcătuiesc semnul” (Coteanu, 1973, p. 19). Transformările semantice stau sub semnul afectului și al fanteziei, fiind „imagini, adică metafore și comparații propriu-zise” (Iordan, 1975, p. 267).

2. Termeni vestimentari în expresii idiomatice

În articolul de față, ne propunem identificarea trăsăturilor distinctive ale câtorva termeni vestimentari care intră în alcătuirea expresiilor idiomatice, cu scopul de a reliefa modul în care se constituie semnificația. Avem în vedere ideea generală că procesul codificării și al decodificării mesajului în expresiile idiomatice presupune raportarea la aceeași cunoaștere a lucrurilor. În termeni coșerieni, în actul concret al comunicării, expresiile idiomatice dovedesc caracterul intersubiectiv al limbajului, adică acea „atribuire către ceilalți” (Coșeriu, 1994, p. 22). De asemenea, interesează perspectiva frazeologiei „ca reflex al culturii” (Savin, 2018, p. 16), urmărind modul în care elementele vieții materiale, spirituale și sociale contribuie la constituirea sensului.

Observațiile se întemeiază pe analiza unui corpus alcătuit din expresii idiomatice excerptate din dicționarele menționate în bibliografie și din culegerea lui Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia: proverbe, ziceri, povețe, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*, ediția a doua. Cum analiza vizează trăsăturile semantice ale cuvintelor care desemnează piese vestimentare, vom utiliza corpusul selectat fără a face distincțiile necesare între expresie, definită în relație cu metafora sau comparația, și locuțiune, aflată în relație cu metonimia sau sinecdoca (Munteanu, 2013, p. 83).

2.1. Basma. Cărpă. Năframă

Termenii denumesc acoperământul femeiesc pentru cap și intră în expresii idiomatice echivalente ca sens când indică starea civilă a femeii, ca în expresiile *a-și pune năframa* „a se mărita” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III) și *a-și pune cărpa în cap* „a se mărita” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). Pentru *basma*, *Dicționarul universal limbei române* de Lazăr Șăineanu menționează pe poziția a doua sensul „broboadă pătrată cu care fetele țărance își acopăr capul, înnodând colțurile sub bărbie (marama și testemul fiind rezervate nevestelor)”. Precizarea dintre paranteze poate explica absența expresiei idiomatice cu sensul „a se mărita”, construită după modelul celor de mai sus, în alcătuirea căreia să intre substantivul *basma* și verbul *a-și pune*.

Deși sinonime din perspectiva realiilor, ca acoperământ pentru cap, termenii dezvoltă conotații diferite. De exemplu, sensurile consemnate în dicționare pentru *năframă* nu conțin trăsături distinctive care să permită conotații negative, în special

pentru că primul sens evidențiază utilizarea ca acoperământ pentru cap și pentru că țesătura, indiferent de material, este atent lucrată și împodobită, „bucată de țesătură de in, cânepă, bumbac, borangic etc., de obicei împodobită cu cusături, folosită mai ales de femei, pentru a-și acoperi capul” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III).

În schimb, termenul *cârpă* cu sensul „basma, de obicei colorată, care se pune pe cap sau la gât (numai de femei măritate)” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) dezvoltă o imagine a supunerii bărbatului, evident depreciativă, în contextul unei mentalități străvechi care punea responsabilitatea, dar și autoritatea, sub semnul masculinității, ca în expresia *a pus bărbatul cârpa* „femeia comandă în casă” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). Cuvântul exprimă desconsiderația și în structura *a schimba căciula cu cârpa femeiei* „e nedemn de a fi bărbat” (Zanne, 2019, vol. II, p. 9682). Este posibil ca, în contemporaneitate, conotațiile depreciative pe care se construiesc imaginea supunerii și cea a disprețului să se coreleze cu primul sens consemnat în *Micul dicționar academic*, „bucată de pânză sau de stofă (veche), folosită de obicei în gospodărie (la ștergerea pragului, vaselor etc.), ca materie primă în industria hârtiei” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I).

2.2. Căciulă. Pălărie. Cușmă

Piesă vestimentară obligatorie în portul bărbaților, termenul *căciulă* desemnează prin metonimie, potrivit Dicționarului limbii române (Academia Română, 1913, vol. I/2), „om, persoană, individ”. Fiind asociată bărbaților, căciula exprimă caracteristici ale genului, uneori în opoziție cu femininul, situație în care, invariabil, trăsătura semantică asociată este superioritatea, ca în expresiile *ce-i căciulă nu-i tulpan* (Zanne, 2019, vol. II, p. 6641) sau *a schimba căciula cu cârpa femeii* (Zanne, 2019, vol. II, p. 9682). Un sens depreciativ se dezvoltă când se exprimă neconcordanța dintre ceea ce ar trebui să fie omul, exprimat metonimic prin *căciulă*, și adevărata lui natură: *a purta căciula degeaba* „a fi prost” (Academia Republicii Populare Române, 1955–1958, vol. I) sau *Păcat că te-a făcut Dumnezeu român cu căciulă* „adică un păcătos, un prost, un Vlăduță” (Zanne, 2019, vol. II, p. 6681).

Imaginea sărăciei ia naștere atunci când cuvântul *căciulă* este utilizat cu sens figurat, pentru a desemna toată avuția unui om, ca în *a sta sub căciulă* „a nu avea locuință, a fi sărac lipit pământului” (Zanne, 2019, vol. II, p. 6676) sau în *(a nu avea decât) sula*

și *căciula* „a fi sărac pământului”, „a nu avea decât meritul său personal” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I).

Trăsătura semantică distinctivă care cuprinde o determinare temporală, „acoperemântul capului caracteristic al țăranului nostru (mai ales iarna), făcut din piele de oaie argăsită (hârșie), cu blana în afară; cfr. cușmă, muhaiu” (Academia Română, 1913, vol. I/2), creează diferența dintre *căciulă* și un alt termen care desemnează acoperământul capului pentru bărbați, *pălărie*. Pe această trăsătură, profund legată de cunoașterea lucrurilor, adică a obiceiurilor unei comunități sau a legilor ei nescrise, se fundamentează zicerea „După Santa-Marie/ Nu mai poartă pălărie.” (Zanne, 2019, vol. I, p. 263), mai ales că materialul din care este confecționată, „fetu, catifea, pai, piele, fibre sintetice etc.” (Academia Română, 1965, vol. VIII/1), este nepotrivit în vremea rece. În expresia *a umbla cu flori la pălărie* „a nu-i păsa de nimic, a umbla fără nicio grijă” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III), trăsătura semantică distinctivă, (nepăsare), ca atitudine firească a tinerilor necăsătoriți, se articulează din asocierea termenului vestimentar cu substantivul *floare*. Imaginea flăcăului lipsit de grijă tocmai pentru că este necăsătorit, deci neîmpovărat de responsabilitățile vieții de familie, trebuie căutată în obiceiul din mediul rural care consta în împodobirea pălăriei flăcăilor cu flori culese de fete. Obiceiul este evocat în romanul *Ion* de Liviu Rebreanu, în secvența: „La urechi și în cosițe au și ele (n.n. fetele) buchețele de vâzdoage pestrițe și în mână câte un ghiveci mai mărișor pe care să-l dăruiască flăcăului cutare să-l pună în pălărie” (Rebreanu, 1997, p. 10) sau în *Zburătorul* de Vasile Alecsandri, din care cităm ultima strofă: „Astfel vesel pe-o cărare/ Glumeau gingașele fete./ Iar în luncă sta la zare/ Doi voinici cu negre plete,/ Și, cântând în poieniță,/ Aninau cu veselie/ Unu-o salbă-n chinguliță,/ Altul flori la pălărie.” (Alecsandri, 1977, p. 60).

Termenii *căciulă* și *pălărie* exprimă diferențele dintre mediul rural și cel urban, din perspectiva prosperității, prin trăsăturile semantice distinctivă care evocă mediul, [finețe (dată de calitatea materialului)] și [elegantă (prin croială)], în zicerea *Săraca pălărie/ Tu tot tragi a sărăcie;/ Dar căciula cea buhoasă/ Aduce de dulce-n casă*. (Zanne, 2019, vol. II, p. 7465), „Zicere ciobănească din Transilvania. Țăranul trăiește mai bine și câștigă mai mult decât omul de la oraș.”. În această zicere, adjectivele care determină substantivele *pălărie* și *căciulă*, „săraca” și „buhoasă”, contribuie la realizarea opoziției urban-rural, prin construcția adversativă a frazei.

Expresiile echivalente ca sens *a-i ieși cuiva părul prin cușmă* „a fi foarte sărac” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–

2003, vol. I) și *a-i ieși cuiva părul prin căciulă* „a munci din greu; a o duce greu; a săraci” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) creează imaginea sugestivă a traiului apăsător și dificil, prin intermediul caracteristicilor materialului din care sunt confecționate, din blană, deci greu de străpuns. În plus, regional, *cușmă cu urechi* înseamnă „căciulă fără vârf, cu două prelungiri laterale care acoperă urechile (și se leagă sub bărbie)” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I), ceea ce întărește ideea imposibilității de a găsi ieșirea din situația materială precară.

Așa cum se observă, termenii care desemnează acoperământul pentru cap, *căciulă*, *pălărie* și *cușmă*, ocupă rolul central în expresiile idiomatice care conturează imaginea sărăciei: *a sta sub căciulă* (Zanne, 2019, vol. II, p. 6676), *a avea casa sub pălărie* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III) și *a avea casa sub cușmă* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). În acest context, lipsa locuinței este exprimată plastic prin intermediul analogiei cu acoperișul casei.

2.3. Brâu

Piesă importantă în costumele populare românești, brâul are funcție practică și funcție estetică. Funcția practică se referă la protejarea coloanei vertebrale în cursul muncilor solicitante pentru trup. Trăsătura distinctivă (+ protecție) devine esențială în prezentarea unui defect în expresia *a sta cu mâinile în brâu* „1. fără a lucra nimic; 2. nepăsător” (Zanne, 2019, vol. I, p. 3814). Mentalitatea populară nu concepe existența fără muncă, iar inactivitatea este sancționată subtil, căci omul care nu muncește folosește brâul drept suport al brațelor care nu fac nimic. Brâul în această structură funcționează și ca metonimie pentru talie.

O altă trăsătură legată de funcția practică este legată de obiceiul oamenilor de a purta la brâu obiecte considerate necesare. Această obișnuință înlesnește reprezentarea unei trăsături morale, de exemplu agresivitatea, ilustrată în expresiile *a fi cu cuțitul la brâu* „a fi arțăgos” (Academia Republicii Populare Române, 1955–1958, vol. I) și *a sta cu toporul la brâu* „a fi întotdeauna gata de ceartă, de bătaie” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. IV), în care trăsătura semantică distinctivă a brâului este [+suport accesibil și vizibil] pentru unealta periculoasă. Sensul expresiei se organizează în jurul substantivului *topor*, iar termenul vestimentar este un element al contextului pentru ideea centrală de agresivitate sau violență.

Relația vestimentației cu trupul presupune existența unei linii de demarcație între partea de sus și partea de jos, iar brâul marchează, în fapt, mijlocul trupului, lucru dovedit de sensul locuțiunii adverbiale *până la* (sau *în*) *brâu* „până la mijloc” (Academia Republicii Populare Române, 1955–1958, vol. I). Ideea de demarcație este sugerată și prin intermediul termenului *brăcinar* „ață (șiret, sfoară, curea) care se bagă prin îndoitura de sus a izmenelor (a ițarilor sau cioarecilor) spre a le putea strânge pe mijloc” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). În expresiile *a fi tare în brăcinar* „a fi bogat” (Zanne, 2019, vol. II, p. 6614) și *îi gros în brăcinar* „adică avut” (Zanne, 2019, vol. II, p. 9671) sensul se produce prin analogie cu brâul, accesoriu vestimentar în care se păstrau obiecte de valoare și/sau obiecte necesare.

Biografia termenului compus *târâie-brâu* este un exemplu clarificator pentru modul în care se constituie semnificația în interiorul unei structuri, dar și pentru a ilustra transformările la nivelul sensului. Boris Cazacu explică înțelesul inițial al expresiei *târâie-brâu*, „(om) cârcotaș, buclucaș, arțăgos, zurbagiu”, „individ care caută cearta cu lumânarea”, referindu-se la obiceiul unor oameni de a-i provoca pe ceilalți la ceartă lăsând intenționat să atârne capetele brâului (Cazacu, 1953, pp. 114-115). Ulterior, vorbitorii au reținut ca important aspectul dezordonat al ținutei, iar expresia a devenit sinonimă cu „om neglijent”, „haimana”, „derbedeu”. Stelian Dumistrăcel consideră că expresia *târâie-obială*, „om «buclucaș», arțăgos; om nevoiaș, zdrențaros”, este un dublet pentru *târâie-brâu* (Dumistrăcel, 2001, p. 277). Ideea se susține atât prin utilizarea aceluiași verb, expresiv la rândul lui, cât și prin sensul cuvântului *obială*, „bucată de pânză sau postav care se pune în cizme sau în opinci în loc de ciorap sau peste ciorap” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III). Cristinel Munteanu menționează sensul actual, „om neglijent”, și înscrie structura în categoria expresiilor „resemantizate în urma uitării contextului original (particular sau istoric) ori a realității extraverbale desemnate inițial” (Munteanu, 2019, pp. 249-250). În exprimarea contemporană, termenul compus se utilizează cu sensurile „om care își pierde vremea degeaba, care nu face nimic, pierde-vară” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2016, s.v. *târâi*) și „om delăsător, pe care nu se poate pune bază” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I), creând imaginea unui om neserios prin intermediul unui detaliu vestimentar.

2.4. Buzunar

Ideea de autoritate sau de influență asupra cuiva și relația de subordonare sunt exprimate prin expresiile *a avea* (pe cineva) *în (sau la) buzunar* „a dispune de cineva” și *a avea* (sau *a băga*) *pe cineva în buzunar* „a avea pe cineva în puterea sa”. Detaliu vestimentar important și util, buzunarul exprimă un dublu raport al piesei, cu ansamblul vestimentar, fiindcă este de dimensiuni reduse, și cu persoana care îl poartă, care deține controlul și îl are la îndemână, iar trăsăturile semantice care fac posibilă asocierea sunt dimensiunea și accesibilitatea.

2.5. Cămașă¹

Principala trăsătură semantică a cuvântului *cămașă* este cuprinsă în sensul „îmbrăcămintă de pânză sau de bumbac, ce se poartă pe piele” (Șăineanu, 1929, s.v. *cămașă*). Prin contactul direct cu trupul, termenul se caracterizează prin semnul [+necesitate], având în vedere că reprezintă primul strat de vestimentație. În acest punct, absența veșmântului creează imaginea paupertății în expresiile *a nu avea nici cămașă pe el* „a fi foarte sărac” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) și *a-i lua* (cuiva) *și cămașa de pe el* „a-i lua cuiva tot ce are, a-l lăsa sărac” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). Aceeași trăsătură distinctivă însă, contribuie la crearea sensului de altruism prin renunțarea la un obiect vestimentar personal de primă necesitate în expresia idiomatice *își dă cămașa de pe el* „se spune despre un om exagerat de milos și de darnic” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I). De asemenea, în relație directă cu semnul [necesitate], *cămașa* contribuie la realizarea semantică a imaginii risipei, în structura *Cine-și mănâncă sămânța de in, își mănâncă cămașa* (Zanne, 2019, vol. I, p. 792), referitor la risipitori, care cheltuiesc excesiv și inutil, în care „actul hrănirii este metaforă pentru asumare, indiferent de context” (Savin, 2011, p. 131).

Termenul *cămașă* apare în unele expresii idiomatice ca reper în formularea unor principii de stabilire a priorităților sau a unor ierarhii, în funcție de distanța dintre trup și piesa vestimentară, având semnele (aproape) și (departe), ca în *cămașa e mai aproape de piele* „1. Arată milă după gradul de înrudire; 2. Eu ca eu, de alții ce-mi

¹ Am evidențiat câteva aspecte cu privire la termenul *cămașă* în articolul „Metaforă și creație în termeni și expresii românești privitoare la «cămașă»”, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie*, 49/2023, pp. 45-51.

pasă” (Zanne, II, 6709), *mai aproape cămașa decât anteriul* „1. adică mai mult ne e milă de noi decât de ceilalți; 2. de rudă decât de străin” (Zanne, 2019, vol. II, p. 6710), *mai aproape-i cămașa decât cojocu* (Zanne, 2019, vol. I, p. 6711), *cămeșa e mai aproape ca sumanul* (Zanne, 2019, vol. II, p. 6713), *cămașa e mai aproape decât haina* (Zanne, 2019, vol. II, p. 6714).

Cuvântul *cămașă* funcționează după semantismul recipientului al cărui conținut este determinat de trăsătura (+ bunăstare) în expresia *a nu-l încăpea cămașa* „(determinat uneori prin «de bine ce-i merge», «de bine ce-o duce») a-i merge cuiva foarte bine” (Academia Republicii Populare Române, 1955–1958, vol. I), în corelație cu mentalitatea populară care asociază bunăstarea cu aspectul fizic corpulent. Expresia mai are un sens, „a fi înfumurat, fudul, plin de sine”, în care *cămașa* are rolul de recipient pentru o trăsătură morală.

2.6. Cojoc

Termenul *cojoc* este atestat în cele mai vechi documente românești în slavonă, în secolul al XV-lea, și formează „stratul cel mai vechi printre denumirile hainelor de blană” (Mihail, 1978, p. 104). Vechimea în limbă și gradul mare de răspândire sunt elemente care justifică numărul mare de expresii idiomatice în care este inclus.

Piesa vestimentară este foarte importantă în ansamblul costumului popular, având atât funcția de a proteja în anotimpul rece, cât și funcția de a indica statutul social, evidențiat mai ales prin ornamentele de pe cojoc. Nepotrivirea între vreme și vestimentație stă la baza constituirii sensului în zicerile *După Sânta-Marie/ Nu mai poartă pălărie*. (Zanne, 2019, vol. I, p. 263) sau *Căciula nu să poartă vara*. „Când se face oarece în afară de vreme” (Zanne, 2019, vol. II, p. 6656). Este posibil ca, inițial, aceste ziceri să fi funcționat ca reguli vestimentare pentru ca, ulterior, să primească sens conotativ. Țăranii purtau cojocul chiar și vara, în varianta scurtă ca lungime și fără mâneci (Manolescu, 1985, p. 177), cel mai probabil pentru a-și etala bunăstarea. Interesant este că expunerea ocazională a unei piese vestimentare care satisface simțul estetic nu este sancționată, chiar dacă este în dezacord cu vremea, cât timp faptul se produce într-un cadru în care este permisă etalarea vestimentației.

Fabricat din „piei de oaie tăbăcite și lucrate” (Academia Română, 1913, vol. I/2), cojocul este „haină țărănească, purtată de bărbați, mai rar de femei și, și mai rar, de fete” (Academia Română, 1913, vol. I/2). Explicația sensului conține trăsătura semantică [+masculin], ceea ce ar putea explica numărul mai mare de expresii idiomatice care vizează sancționarea prin pedeapsa corporală, dacă avem în vedere

că bărbații sunt mai dispuși, prin natura lor, să aplice sau să primească pedepse corporale, de exemplu: *Te mănâncă cojocul!* „nu te astâmperi, nu te potolești, te mănâncă pielea!”, *a-i scutura cuiva cojocul* „a-l bate”, *a face cuiva pielea cojoc* „a-l bate zdravăn” (Academia Română, 1913, vol. I/2).

Expresia idiomatice *a nu căuta de ce e cojocul cuiva* „a-i trata egal pe toți” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) reflectă o atitudine imparțială prin forma negativă a verbului care eludează trăsătura distinctivă a hainei [calitate], dată de material și de cusătură.

2.7. Ciubotă. Cizmă. Gheată

În unele situații, termenii care desemnează acoperământul pentru picioare folosit pentru a le proteja în zilele reci și ploioase se integrează în expresii idiomatice care formează serii sinonimice, *ciubotă* – *cizmă* – *gheată* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I).

Trăsăturile distinctive care contribuie la realizarea sensului în expresii idiomatice au în vedere mediul în care sunt folosite obiectele și calitatea lor. Semnificația expresiilor *prost ca o ciubotă* „foarte prost” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) și *e (prost ca o) cizmă* „foarte prost (și grosolan)” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. I) poate fi dedusă din trăsăturile specifice privind calitatea materialului, croiala și mediul de utilizare a încălțăminte, așa cum reiese din sensurile „încălțăminte (de piele, de cauciuc sau de păslă) cu carâmbul (aproape) până la genunchi ” (Academia Republicii Populare Române, 1955–1958, vol. I) și „un fel de cizmă țărănească mare, cum o poartă Sașii” (Academia Română, 1913, vol. I/2). În ceea ce privește mediul de utilizare, ciubota și cizma, ca obiecte de încălțat, sunt asociate mediului rural, iar gheată celui urban. Diferențele semantice între termenii *ciubotă* (utilizat regional) și *cizmă*, pe de o parte, și *gheată*, pe de altă parte, sunt surprinse în următoarea definiție de dicționar, care cuprinde indirect și elemente de variație diastatică și diatopică: „Fig. Iron. Om ignorant, turească. (Până pe la 1848, mai toți bărbații purtau ciobote. Azi poartă mai mult țărani, jidanii bătrâni, soldații călări și mai rar cei pe jos. În Ungaria și părțile vecine ei, poartă și țărancele. Orășenii poartă ghetete, pe care le vără în galoși și în șoșoni când e zăpadă sau numai ger)” (Scriban, 1939, s.v. *ciubotă*).

Expresia *a-l strânge ghetele* „a se afla într-o împrejurare dificilă” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. II) își construiește sensul pe baza trăsăturii [disconfort], având în vedere că, spre deosebire de ciubotele largi, ghetele erau confecționate dintr-o piele mai fină, cât mai aproape de dimensiunea piciorului.

Imaginea paupertății în expresia *a umbla cu ciobote roșii* „desculț” (Academia Română, 1913, vol. I/2) se organizează în jurul adjectivului „roșii” care, fie desemnează, în mod ironic, obiecte ne(mai)văzute, deci inexistente, fie se referă la culoarea piciorului afectat de vremea rece. Tot o imagine a sărăciei se regăsește și în zicerile *încălțat cu ghetele de la botez* „desculț, sărac” (Zanne, 2019, vol. II, p. 7206) și *gol pușcă, îmbrăcat pistol și cu ghetele de la botez* „l. gol neîmbrăcat, sărac” (Zanne, 2019, vol. II, p. 7122). În aceste situații, semnul caracteristic este chiar absența obiectului, exprimată eufemistic, prin care se conturează imaginea sărăciei lucii.

2.8. Opincă

Columna lui Traian și monumentul de la Adamclisi oferă primele informații cu privire la încălțăminte dacilor care purtau „călțuni de pâslă” și „opinci de piele cu gurgui” (Oros, 1998, p. 101).

Cuvântul *opincă* face referire la țărani și exprimă, în sens figurat, fie clasa socială, fie calități și defecte asociate acesteia. Acesta a generat, prin derivare, denumirea unei categorii sociale, *opincărime* „țărănime”, prin transfer de la obiect la clasa socială care îl poartă (Cazacu, 1953, pp. 120-121). Mediul de proveniență este sugerat în expresia *a fi din opincă* „a fi din țărani” (Zanne, 2019, vol. II, p. 7459), iar ascensiunea socială se sugerează în expresia *a se ridica de la opincă*. Expresia *cel învățat cu papuci nu cunoaște pe cel cu opinci* sugerează o stare de tensiune între păturile sociale, diferențele privind starea materială, mediul de proveniență sau nivelul de educație. Opoziția dintre mediul rural și cel urban se poate exprima și prin intermediul termenilor care desemnează acoperământul pentru picioare. De exemplu, termenul *opincă* evocă mediul țăranesc, în vreme ce *pantof* se înscrie în mediul citadin. Alăturarea celor doi termeni în expresia *c-un pantof și cu-o opincă* „luat prin surprindere, nepregătit” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III), are un efect stilistic puternic, tocmai pentru că evocă medii diferite.

Sensul depreciativ al expresiei *a-și lăsa opincile la barieră* „a se muta de la sat la oraș” se construiește pe opoziția rural-urban exprimată prin termenul *opincă*. Modul în care a luat naștere expresia poate fi asociat experienței culturale din alt spațiu geografic, din Rusia, unde țarul Petru cel Mare a făcut la punctul de intrare în oraș locuri în care se ajustau hainele sau se oferea o înfățișare mai îngrijită, cu ajutorul bărbierilor și al croitorilor (Crăiniceanu, 1895, pp. 173-174). O altă explicație poate fi aceea că situația financiară a țăranilor nu le permitea să dețină mai mult de o pereche de încălțăminte, de aceea o păstrau pentru evenimente sau acțiuni importante purtând în restul timpului încălțăminte mai accesibilă.

Expresia *de la vlădică până la opincă* „din toate clasele sociale” este marcată temporal prin arhaismul *vlădică* cu sensurile „persoană aflată la conducerea unui stat”, „arhieru” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. IV). Și termenul *opincă*, fără a fi declarat arhaism în dicționare, deși realitatea la care se referă nu mai este de actualitate, conține o referință temporală implicită. Frazmologismul exprimă caracterul obligatoriu al unei acțiuni și nu admite excepții tocmai prin precizarea claselor sociale aflate la capetele ierarhiei. Credem că la origine era o normă socială exprimată clar și concis, în termeni accesibili tuturor oamenilor. În exprimarea contemporană, caracterul expresiv este o consecință a utilizării celor doi termeni ieșiți de mult timp din uz. Piesă fundamentală în costumele românești, termenul *opincă* nu mai are corespondent în viața actuală, dar se păstrează în expresii și locuțiuni, fiind expresiv prin evocarea trecutului și a clasei sociale.

2.9. Papuc. Pantof

Cuvintele papuc (tc. *papuș*, magh. *papucs*) și pantof (germ. *Pantoffel*) fac parte din câmpul onomasiologic al termenilor care denumesc acoperământul pentru picioare. În anumite contexte, cuvintele intră în relație de sinonimie, dacă avem în vedere că Micul dicționar academic le oferă drept sinonime unul pentru celălalt, în chiar prima intrare în dicționar: *papuc* „1 Încălțăminte ușoară, fără călcâi, care se poartă în casă SI: (reg) *pantof*” și *pantof* „1 Încălțăminte de stradă care acoperă laba piciorului până la gleznă SI: *papuc*” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III). Cele două obiecte se diferențiază în funcție de mediul în care sunt utilizate (înăuntru, „în casă”/afară, „stradă”) și de croială (decupat, „fără călcâi”/înfundat, „până la gleznă”). Interesant este aici modul în care obiectul desemnat prin *pantof* și-a modificat sfera de utilizare. În trecut, pantoful se

asocia cu interiorul, fiind „încălțăminte ce nu acopere tot piciorul și se întrebuințează mai mult în casă” (Șăineanu, 1929, s.v. *pantof*), echivalentul sensului actual al cuvântului *papuc*. Sinonimia se extinde și la nivelul expresiilor idiomatice având drept nucleu aceste cuvinte, ca în *a sta sub papucul cuiva* „a se lăsa condus de cineva” și *a sta sub pantoful cuiva* „a fi sub autoritatea cuiva” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III), expresii în care autoritatea este sugerată prin limitarea posibilității celui condus de a se manifesta și imprimarea unei direcții unice și controlate de acțiune.

Se observă că substantivul *papuci* este mai productiv sub aspectul integrării în expresii idiomatice, în comparație cu *pantof*, și este integrat în expresii idiomatice care vizează aspecte diferite ale vieții, atât în plan personal, cât și în plan social. Excluderea formulată în expresia *a-i da* (sau *a i se da*) cuiva *papucii* are legătură cu obiceiul oriental de a lăsa papucii la intrarea într-o încăpere. Stelian Dumistrăcel consideră că „expresia numește momentul, hotărât de gazdă, ca vizitatorul să plece” (Dumistrăcel, 2001, s.v. *papuc*). Interesul pentru comunicarea orală adecvată în context este sintetizată în structura *vorbă cu papuci*, creată în baza prin analogiei cu acoperământul pentru picioare care avea rolul de a proteja talpa, de a o feri de murdărie sau de umezeală. Caracterul special, în sensul superiorității, exprimat prin frazeologismul *a fi cu papuci galbeni* „a se găsi foarte rar” (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2001–2003, vol. III) se construiește în jurul adjectivul cromatic care evocă imaginea meșilor, „pl. 1. Cizmulite din piele galbenă peste care se încălțau papucii sau cizmele, purtați înainte de boieri, de boiernași și de slugile lor” (Șăineanu, 1900, vol. II, s.v. *meși*), adică acoperământ rezervat unei clase sociale reduse numeric, dar care-și permitea obiecte scumpe și rare. Culoarea pretențioasă se regăsește și în expresia *a putea merge cu papuci galbeni*, fiind un „criteriu de apreciere a stării de curățenie a unei încăperi” (Dumistrăcel, 2001, s.v. *papuc*).

3. Concluzie

Expresiile idiomatice care conțin termeni vestimentari cuprind aspecte ale vieții sociale, familiale, personale și spirituale. Cuvintele care desemnează piese vestimentare contribuie la constituirea sensului prin chiar caracteristicile din conținutul lor semantic, referitoare la calitate (ieftină/ scumpă, lucioasă /mată/ fină/ aspră etc.), cantitate (mult/ puțin/ deloc), zona de utilizare a hainei (rural/urban) și ponderea în existența cotidiană (utilitate/inutilitate, necesitate/lux). Fie că sunt

imaginare, fie că se înscriu în categoria copii ale realității, expresiile idiomatice dovedesc creativitatea la nivelul limbajului și arată evoluția acestuia.

Referințe bibliografice

Academia Republicii Populare Române. (1955–1958). *Dicționarul limbii române literare contemporane* (Vol. I–IV). București: Editura Academiei Republicii Populare Române. Ediție anastatică digitală disponibilă la <https://dl.solirom.ro/>.

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. (2001–2003). *Micul dicționar academic* (Vol. I–IV). București: Editura Univers Enciclopedic.

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. (2016). *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.

Academia Română. (1913). *Dicționarul limbii române* (A–Lojniță). Ediție anastatică digitală. Disponibil la <https://dl.solirom.ro/>.

Academia Română. (1965). *Dicționarul limbii române* (Seria nouă, Vol. VIII/1). București.

Alecsandri, V. (1977). *Doine și lăcrămioare* (Ediția a II-a). București: Editura Minerva.

Burger, H. (2007). Semantic aspects of phrasemes. În H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, & N. R. Norrick (Eds.), *Phraseologie: Ein internationales Handbuch zeitgenössischen Forschung/Phraseology: An international handbook of contemporary research* (pp. 90–109). Berlin; New York: Walter de Gruyter.

Cazacu, B. (1953). Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale. *Studii și cercetări lingvistice*, 4, 99–136.

Coșeriu, E. (1994). Prelegeri și conferințe (1992–1993). Supliment al publicației *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXXIII(1992–1993), Seria A, Lingvistică. Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

Coteanu, I. (1973). *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj* (Vol. I). București: Editura Didactică și Pedagogică.

Crăiniceanu, G. (1895). *Igiena țăranului român. Locuința, încălzăminte și îmbrăcăminte. Alimentațiunea în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului*. București: Lito-Tipografia Carol Göbl.

Dumistrăcel, S. (2001). *Pînă-n pînzele albe: expresii românești*. Iași: Institutul European.

Dumistrăcel, S. (2011). *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (Ediția a II-a, cu un supliment de analiză din perspectivă pragmatică). Iași: Casa Editorială Demiurg Plus.

Iordan, I. (1975). *Stilistica limbii române* (Ediție definitivă). București: Editura Științifică.

Manolescu, N. (1895). *Igiena țăranului. Locuința, iluminatul și încălzitul ei. Îmbrăcăminte, încălzăminte. Alimentațiunea țăranului în deosebitele epoce ale anului și în deosebitele regiuni ale țării*. București: Lito-Tipografia Carol Göbl.

- Mihail, Z. (1987). *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Munteanu, C. (2013). *Frazeologie românească. Formare și funcționare*. Iași: Institutul European.
- Munteanu, C. (2019). Expresii resemantizate. *Limba română*, LXVIII(2), 249–256.
- Oros, C. (1998). *Pagini din istoria costumului*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Rebreanu, L. (1997). *Ion*. București: Editura 100 + Gramar.
- Savin, P. (2011). *De gustibus disputandum...: frazeologia românească privitoare la alimentație*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Savin, P. (2018). *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*. Iași: Editura Institutul European.
- Scriban, A. (1939). *Dicționarul limbii românești* (Edițiunea întâia). Iași: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”.
- Șăineanu, L. (1900). *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (Vol. I–II). București: Editura Librăriei SOCECŪ & Comp.
- Șăineanu, L. (1929). *Dicționar universal al limbei române* (Ediția a VIII-a, revăzută și adăogită la ediția a VI-a). București: Editura „Scrișul Românesc” S.A.
- Zanne, I. A. (2019). *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia: Proverbe, ziceri, povește, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri* (Vol. I–III, ediția a II-a). Iași: Editura Vasiliana '98.